

УДК 343.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.53>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ОЦІНЮВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДОСНОВА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОБУТОВИМ НАСИЛЛЯМ

Предместніков О.Г.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри права
природничо-географічного факультету
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького,
Заслужений юрист України
ORCID: 0000-0001-8196-647X
e-mail: predmestnikov@ukr.net*

Бехтер А.Р.,
*здобувачка освіти III курсу,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
e-mail: anastasia.bekhter@gmail.com*

Предместніков О.Г., Бехтер А.Р. Кримінально-правове оцінювання домашнього насильства: морально-психологічна підоснова кримінальних правопорушень, пов'язаних з побутовим насиллям.

Ідеологічна підоснова статті присвячена соціально-правовій проблематиці структурної складової суспільства, а саме: сім'ї. Автори виокремлюють кваліфікаційні кримінально-правові аспекти домашнього насильства в Україні з метою висвітлення тенденцій протиправної, насильницької, побутової поведінки. Розрізняючи різноманітні форми домашнього насильства автори зосереджуються на явищі гендерного підґрунтя у системі класифікації насильницьких дій.

Висвітлюють психосоматичний вплив на організм особистості під проявом активних та/або пасивних протиправних діянь. Спираючись на національне законодавство та міжнародні нормативно-правові акти автори описують ймовірність кримінальної відповідальності за вчинення побутового насилля. До того ж виокремлюють методики визначення проявів насилля у сім'ї, як структурної ланки суспільства, й принципи притягнення до відповідальності на основі чинного законодавства України, зокрібно, кримінального права.

Домашнє насильство є складним соціальним та багатоаспектним явищем, що впливає на морально-психологічну підоснову і вимагає ретельного аналізу. Кримінально-правове оцінювання цього явища повинно враховувати не лише юридичні норми, але і моральні та психологічні фактори впливу осіб, які їх вчиняють на жертву. Аналіз морально-психологічних аспектів кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насиллям, дозволяє краще розуміти мотиваційні механізми, психічні розлади, особистісні характеристики правопорушників, включаючи психологічні травми, соціальні норми, культурні установи та особисті переживання. Дуже важливим аспектом є те, що багато випадків побутового насильства приховуються через страх жертви, соціальний тиск або недовіри до правоохоронних органів.

Цей феномен охоплює різні форми насильства, такі як психічне насильство, фізичне силювання, економічне насильство, сексуальне силювання, і має значний вплив на правову систему та суспільство в цілому. Законодавство багатьох країн передбачає спеціальні норми, які кваліфікують домашнє насильство як окремих склад кримінального правопорушення. В Україні, на-

приклад, це передбачено в статті 126-1 КК України, що визначає кримінальну відповідальність за це явище.

Таким чином, кримінально-правове оцінювання домашнього насильства має бути комплексним, включаючи як морально-психологічні аспекти, так і правові для забезпечення ефективного захисту прав постраждалих та справедливого покарання правопорушників.

Метою наукового дослідження є право-соціологічне визначення термінології домашнього насильства та його особливостей, порівняльна характеристика законодавства України та Сполучених Штатів Америки із питань побутового насилля, виокремлення психосоматичних проявів насильницьких дій у родині. Формування особистісних пропозицій і висновків на основі проведеного соціально-правового дослідження з метою запобігання й протидії різноманітним формам домашнього насильства.

Ключові слова: домашнє насильство, побутове насилля, соціально-правовий феномен силювання, гендерний аспект насильницької поведінки, фізичне насильство, психічне насилля, гендерна дискримінація, протидія й запобігання домашнього насильства.

Predmestnikov O.G., Bekhter A.R. Criminal law assessment of domestic violence: moral and psychological basis of criminal offenses related to domestic violence.

The ideological basis of the article is devoted to the socio-legal issues of the structural component of society, namely, the family. The authors identify the qualifying criminal law aspects of domestic violence in Ukraine in order to highlight the trends of illegal, violent, domestic behaviour. Distinguishing between various forms of domestic violence, the authors focus on the phenomenon of gender in the system of classification of violent acts.

The authors highlight the psychosomatic impact on the individual's body as a result of active and/or passive unlawful acts. Based on national legislation and international legal acts, the authors describe the likelihood of criminal liability for domestic violence. In addition, the authors outline the methods for determining the manifestations of violence in the family as a structural unit of society and the principles of prosecution based on the current legislation of Ukraine, in particular, criminal law.

Domestic violence is a complex social and multifaceted phenomenon that affects the moral and psychological background and requires careful analysis. Criminal law assessment of this phenomenon should take into account not only legal norms, but also moral and psychological factors of influence of persons who commit them on the victim. The analysis of the moral and psychological aspects of criminal offenses related to domestic violence allows for a better understanding of motivational mechanisms, mental disorders, personal characteristics of offenders, including psychological trauma, social norms, cultural institutions and personal experiences. A very important aspect is that many cases of domestic violence are concealed due to fear of the victim, social pressure or distrust of law enforcement.

This phenomenon encompasses various forms of violence, such as mental violence, physical coercion, economic violence, sexual coercion, and has a significant impact on the legal system and society as a whole. The legislation of many countries provides for special rules that qualify domestic violence as a separate criminal offense. In Ukraine, for example, this is provided for in Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, which defines criminal liability for this phenomenon.

Thus, the criminal law assessment of domestic violence should be comprehensive, including both moral and psychological aspects, as well as legal aspects to ensure effective protection of the rights of victims and fair punishment of offenders.

The purpose of the research is to provide a legal and sociological definition of the terminology of domestic violence and its features, to compare the legislation of different countries on domestic violence, and to identify psychosomatic manifestations of violent acts in the family. Formation of personal proposals and conclusions based on the conducted socio-legal research in order to prevent and counteract various forms of domestic violence

Key words: domestic violence, domestic violence, socio-legal phenomenon of coercion, gender aspect of violent behaviour, physical violence, mental violence, gender discrimination, counteraction and prevention of domestic violence.

Постановка проблеми. Соціально-правове становище родини, як культурно-біологічної ланки громадськості зі взаємними правами й обов'язками, обумовлюється традиціями, віруваннями та звичаями. Заразом парадигма домашнього насильства, скритого під етнічні особливості сі-

мейного устаткування різноманітних націй і народів, є однією з нагальних проблем сучасності, зокрібна, українського суспільства. Проблематика завчасного виявлення ймовірності започаткування різних форм побутового насилля в родині породжує собою розріст офіційно-зареєстрованих / незареєстрованих кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. За гендерним і віковим аспектом побутового силювання утворюються певні ієрархічні особливості насильницьких дій, зокрема, прояви домашнього насильства з боку чоловіка до жінки, жінки – до чоловіка; із боку старшого брата до сестри, старшої сестри – до брата; із боку батька, матері, дядька, тітки до дітей тощо. Водночас правове регулювання протиправного посягання на життя і здоров'я, честь і гідність людини, що є наслідком систематичного побутового насилля, потребує реформування й удосконалення, оскільки питома вага жертв, підпорядковуючись наказам і забанкам своїх кривдників, не мають змоги уникнути насильницьких ситуацій з боку останніх, що й у подальшому призводить до вразливості інституту сім'ї.

Стан опрацювання проблематики. Кримінально-правова характеристика побутового насилля, аналіз морально-психологічних аспектів, що уособлено впливають на формування систематичного домашнього насильства, та визначення критеріїв кримінальної відповідальності за насильницькі дії у родині опосередковано розглядалися у наукових роботах безлічі авторів, як-от: І.А. Коваленко, Д.М. Величко, А.В. Лабуць, Л.В. Булах, Т.В. Журавель, Т.М. Малиновська, О.М. Череваш, О.Ф. Бондаренко, І.С. Тімуш, У.М. Митник, Л.О. Грозик, Ю.В. Лисюк, Д.П. Мальцева, Т.О. Ковтун, І.Г. Шаповал, А.О. Дорош, Я.О. Черненко, О.В. Козаченко, О.В. Ломакіна, К.В. Петровська, О.Г. Предместніков, А.О. Тургенева, А.М. Бабенко, К.С. Босак, Ю.М. Жмур та інших.

Мета статті – комплексне дослідження кримінально-правового оцінювання домашнього насильства з акцентом на морально-психологічні чинники, що лежать в основі вчинення кримінальних правопорушень у сфері побутового насильства. Дослідження спрямоване на виявлення закономірностей та особливостей поведінки правопорушників, аналіз існуючих правових норм і їх ефективності, а також на розробку рекомендацій щодо вдосконалення правозастосовної практики та психологічної підтримки постраждалих для підвищення ефективності протидії цьому явищу.

Виклад основного матеріалу. Є слухна думка О.Г. Предместнікова, який проаналізувавши визначення «насильство в сім'ї», яке надавав чинний на той час Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» зазначив, що воно розкриває тільки його правову природу. На думку автора, серед традиційних форм насильства, крім урегульованих правом, існують і такі, які не підпадають під дію правових норм. Ці види насильства включають соціальний аспект даного поняття. Вони не врегульовані нормами права і можуть засуджуватися тільки моральними нормами, що наявні в окремо взятому суспільстві [1, с. 14].

Соціокультурні уявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних із побутовим насиллям в Україні та світі передбачають наявність морально-психологічного підґрунтя, що формує собою різнобічні форми домашнього насильства, а саме: психічне насильство, фізичне силювання, економічне насильство, сексуальне силювання.

Автори зазначають, що психічне насильство – це одна з форм протиправних діянь, пов'язаних із побутовим насиллям, котра виявляється у агресивно-психологічних та/або пасивно-психологічних впливових методиках із метою травмування психосоматики індивідуума й повноцінного контролю над жертвою. Кривдник, використовуючи різноманітні способи, як-от: психологічний тиск, ізоляцію, маніпуляцію, погрози, приниження людської честі та гідності, глузування, цькування та інші, наштотує внутрішній емоційний стан жертви на утворення психологічних проблем, зокрема, депресії, меланхолії, тривоги, знецінення особистісних потреб тощо.

Зауважимо, що фізичне силювання – це одна з форм домашнього насильства, котра полягає у завданні будь-яких насильницьких дій або посяганнях, безпосередньо спрямованих на нанесення шкоди здоров'ю жертви, а саме: побої, тілесні ушкодження різних ступенів, мордування, катування, скалічення або умисної злочинної бездіяльності, що може призвести до довгострокових наслідків для постраждалої людини, зокрібна, довготривалі розлади зі здоров'ям, посттравматичний стресовий розлад та інше.

Автори зазначають, що економічне насильство – це одна з форм злочинних діянь, пов'язаних із побутовим насиллям, котра виявляється у різновидах матеріального контролю, обмеженні фінансових ресурсів жертви, перешкоджанні особистісних доступів до грошових одиниць (гривень, доларів, євро та інше), що призводить до повної залежності та протиправного контролю одного суб'єкта сімейних відносин над іншим.

Зауважимо, що сексуальне силування – це одна з форм домашнього насильства, котра виявляється способом протиправного порушення статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності, що призводить до формування відчуттів безпорадності, незахищеності та прострації (стан фізичної й нервово-психічної квалості людини).

Варто зазначити, що Анна Фрейд, відомий британський психолог і психоаналітик австрійського походження, у авторській праці “Психологія «я» і захисні механізми” [2] висвітлює психосоматичні особливості дитячої свідомості й подальшої її інтерпретації в самопізнанні дорослої постації. Авторка зазначає, що нервова скутість й емоційна напруга індивідуума утворюється способом захисних механізмів особистого «я» та поетапно еволюціонує в характерні риси особистості, що відбувається під впливом різнобічних внутрішніх і зовнішніх факторів, зокрема, під негативним впливом протиправних насильницьких дій.

Автори, спираючись на філософські дослідження Карла Густава Юнга, швейцарського психолога, психоаналітика й родоначальника аналітичної психології, ототожнюють концепцію сімейних взаємовідносин, котрі засновуються й розвиваються не тільки на диференціації (типологічних відмінностях психологічних проявів) та досконалості, а й на безпорадності та потреби у підтримці, тобто тих компонентах, із яких основується структура залежності одного суб’єкта сімейних відносин над іншим. А догматика психосоматичних проявів побутового насилля породжує ініціалізацію індивідуальних захисних механізмів, що породжують ймовірність вкорінення психологічних розладів в індивідуума.

Водночас статтею 3 Конституції України встановлюється, що людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави [3].

Заразом Кримінальний кодекс України (далі – КК України) статтею 126-1 визначає терміни покарання (громадські роботи на строк від ста п’ятдесяти до двохсот сорока годин або апробаційний нагляд на строк до п’яти років, або обмеження волі на той самий строк, або обмеження волі на строк до двох років) за домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психічних страждань, розладів здоров’я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [4].

Автори наголошують, що в статті 126-1 КК України використовується термінологія, визначення якої подається у Законі України “Про запобігання та протидію домашньому насильству” від 07.12.2017 р. [5], а саме: фізичне насильство, психологічне насильство, економічне насильство, сексуальне насильство, проте термін «сексуальне насильство» відсутній у інформаційній структурі статті 126-1 КК України. Наголосимо, що відсутність складової частини ширшого поняття «домашнє насильство» у статті 126-1 КК України, тобто поняття «сексуальне насильство», може призвести до унеможливлення правомірної кваліфікації протиправного, насильницького, побутового діяння (дії чи бездіяльності) щодо постраждалої особи, й тим самим до безкарності потенційного кривдника.

Варто зазначити, що основним безпосереднім об’єктом кримінальних правопорушень, пов’язаних із домашнім насильством, є здоров’я особи, а додатковий факультативний об’єкт указаних протиправних дій – честь і гідність особи, її воля та психічна недоторканість. Водночас об’єктивна сторона протиправних, побутових, насильницьких дій може окреслюватися в різноманітних формах і проявах, зосібна, психічних та/або фізичних наругах над постраждалою особою.

Зауважимо, що суб’єкт кримінальних правопорушень, пов’язаних із домашнім насильством є спеціальним, тобто фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочинного діяння, перебуває (перебувала) у сімейних або близьких відносинах із потерпілою особою, а суб’єктивна сторона протиправних діянь, пов’язаних із побутовим насиллям містить систематичний умисел, тобто вчинення 3 і більше діянь, котрі є тотожними й об’єднані між собою спільним мотивом.

Автори наголошують, що Кодекс Сполучених Штатів Америки (англ. United States Code, USC) [6] розділом 18 параграфом 2261 пунктами а і в визначає, що Особа, котра перебуває у межах територіальної юрисдикції Сполучених Штатів Америки з повноцінним наміром убити, поранити, переслідувати чи залякати подружжя, інтимного партнера або партнера по знайомству, а також Особа, котра змушує подружжя, інтимного партнера або партнера по знайомству залишити межі

територіальної юрисдикції за допомогою сили, примусу, тиску чи шахрайства, і яка у ході, у результаті, або для сприяння такої поведінки або подорожі, вчиняє або намагається вчинити насильницький злочин проти цього подружжя, інтимного партнера або партнера по знайомству, карається: 1) довічним позбавленням волі або на будь-який строк, якщо дії кривдника призвели до гибелі жертви; 2) ув'язненням на строк не більше 20 років, якщо протиправні насильницькі дії Особи призвели до каліцтва або тілесних ушкоджень, що небезпечні для життя жертви; 3) позбавленням волі на строк не більше 10 років, якщо потерпілій особі було завдано тяжких тілесних ушкоджень або злочинець застосував зброю під час вчинення злочинного діяння; 4) ув'язненням на строк не більше 5 років у будь-якому іншому випадку або і штрафом, і позбавленням волі. Прослідковуємо ієрархічно-рівномірний розподіл термінів покарання відповідно до настання вказаних наслідків. К. Довгунь вважає: «... для протидії домашньому насильству у США використовують й інші механізми, а саме інститут спеціалізованих судів, які розглядають справи про насильство в сім'ї. Така спеціалізація дозволяє розглядати справи про домашнє насильство оперативніше та ефективніше. Всього у США функціонує понад 200 таких судів» [7, с. 112]. Зазначимо, що у порівнянні з прописаною варіацією покарання у КК України, Кодекс Сполучених Штатів Америки містить більш ширший спектр можливості кари потенційного кривдника, що вчиняє насильницькі дії, пов'язані з домашнім насильством, утім нормативно-правовою національною базою передбачається карність за сукупністю злочинів і, наприклад, у разі умисного завдання потерпілій особі тяжких тілесних ушкоджень під час потенційної кривди від проявів домашнього насильства, обвинуваченого може бути притягнуто до кримінальної відповідальності за сукупністю вчинених злочинів, а саме: ст. 126-1 КК України й ст. 121 КК України.

Проте, зазначимо, що і в КК України, і у Кодексі Сполучених Штатів Америки визначеність «систематичності» проявів побутового насилля достеменно не прописана, що ускладнює можливість завчасного виявлення намірів домашнього насильства, котрі зароджуються у сімейних/близьких відносинах, і притягнення до кримінальної відповідальності обвинуваченого за вчинення протиправних, насильницьких, побутових дій.

Згідно з поглядами авторів, законотворча діяльність держави з питань протидії домашньому насильству має відповідати стандартам міжнародно-правових актів, зокрема, Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини від 1989 р., Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 2011 р., Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 1979 р., оскільки патріархальна парадигма світосприйняття все ще диктує умови соціально-правового життя жінок і дітей, що призводить до фактичної незахищеності цієї верстви населення з питань домашнього насильства.

Висновок. Сутність вищевикладеного зводиться до того, що протиправні злочинні діяння, пов'язані з домашнім насильством є глобальною дилемою сьогодення, котра потребує детально-ширшого вивчення й подальшого висвітлення в маси громадськості. Автори наголошують на необхідності удосконалення національної нормативно-правової бази, зокрема: 1) доповнення статті 126-1 КК України структурною складовою поняття «домашнього насильства», а саме: введенням у експлуатацію поняття «сексуальне насильство»; 2) визначення й висвітлення «систематичності» проявів побутового насилля, що збільшить відсотковий показник юридично-обумовленої можливості доведення вини потенційного кривдника у ході судово-процесуальної юрисдикції. Заразом превентивні заходи запобігання формування в родині насильницьких проявів, як-от: підвищення свідомості суспільства щодо серйозності проблематики побутового насилля в Україні та світі, реорганізація й удосконалення нормотворчої національної діяльності, а також фінансування діяльності неурядових організацій, котрі поширюють соціально-культурні догмати сімейного життя, зменшили б відсотковий показник ймовірності формування домашнього насильства в сімейних/близьких відносинах. Водночас жертвам кримінальних правопорушень, пов'язаних із побутовим насиллям має гарантуватися: надання психологічної підтримки, надання юридичної допомоги й можливості консультацій із юрисдикційно-правових питань, пов'язаних із домашнім насильством, надання первинної медичної допомоги й реабілітаційних послуг, а також організація групових сесій психологічної підтримки. Держава має реформувати й удосконалювати закони й нормотворчі програми, спрямовані на захист жертв побутового насилля, забезпечувати потерпілим особам доступом до житла й засобам існування, проводити публічні кампанії та заходи з метою стимулювання позитивних змін у інституті сім'ї й суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Предместніков О.Г. Насильство в сім'ї як злочин: причини, виявлення і розслідування: (тактико-психолог. основи): монографія/ О.Г. Предместніков; М-во внутр. справ України, Херсон. юрид. ін-т. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. Херсон: Айлант, 2008. – 172 с. – Бібліогр.: с. 144–157 та в підрядк. прим., ISBN 978-966-630-028-1.
2. Фрейд А. Психологія «я» і захисні механізми. – М.: Педагогіка, 1993.
3. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.07.2024).
4. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.07.2024).
5. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 5, ст. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення 10.07.2024).
6. 18 U.S. Code § 2261 – Interstate domestic violence. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/2261> (дата звернення 10.07.2024).
7. Довгунь К.В. Досвід США та Канади у сфері запобігання і протидії домашньому насильству. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 111–114.